

KIRITMA BIRLIKLARNING BADIY ADABIYOTNI O'RGANISHDAGI LINGVOPRAGMATIK AHAMIYATI

Djurayeva Shahlo Gulom kizi

SamDCHTI Ingliz tili tarixi va grammatikasi katedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz badiiy adabiyotini o'rganishda kiritma birliklarning o'rni va ularning matnning semantik, pragmatik hamda stilistik jihatlariga ta'siri yoritilgan. Kiritma birliklar nafaqat matnning mantiqiy ravonligini ta'minlaydi, balki muallifning nutqiy niyatini, hissiy holatini va muloqot strategiyasini ifoda etishda muhim vosita sifatida qoraladi.

Kalit so'zlar: kiritma birliklar, diskurs, badiiy matn, pragmatika, ravonlik, stilistika.

Globalizm etakchi bo'lgan ayni zamonda, chet el adabiy na'munalarini chuqur tadqiq etish, ularning til xususiyatlari, uslubiy yo'nalishlari va tasvir imkoniyatlarini yashirin ma'nolarini ochish hozirgi tilshunoslik hamda adabiyotshunoslikning eng muhim obyektlaridan biridir. Xorijiy adabiy merosni lingvistik va uslubiy jihatdan tahlil etish faqatgina ma'lum bir millatning madaniy dunyoqarashini tushunish bilan kifoyalanmay, balki kitobxonlarning go'zallik hissini, nutq malakasini va tafakkur doirasini kengaytirishga katta hissa qo'shadi. Aynan shu nuqtai nazardan, ingliz tili badiiy asarlarida uchraydigan kiritma belgilar (masalan "diskurs markerlari") maxsus ilmiy tadqiqotlarni talab qiladi.

Kiritma belgilar matnning yaxlitligini saqlovchi, fikrlarning ketma-ketligini yo'naltiruvchi, o'quvchiga mantiqiy o'tish hamda ma'no o'zgarishlarini anglatuvchi asosiy elementlardir. Ular matndagi g'oyalar o'rtasida bog'lanishni namoyon etadi, fikrlar oralig'idagi mantiqiy simmetriyani mustahkamlaydi va asarning umumiy diskurs tuzilishini birlashtiradi. Misol uchun, "however," "in fact," "on the other hand," "moreover" singari elementlar muallif so'zining

maqsadini, qarama-qarshilik yoki izchillik aloqasini yetkazishda, xuddi shuningdek, matnning ma'noviy oqimini tartibga solishda asosiy rol o'ynaydi.

Bunday elementlar adibga o'z fikrini aniq yetkazishga, matnga tabiiylik va ohangdorlik baxsh etishga zamin yaratadi. Ular vositasida muallif o'quvchi bilan o'zgacha "muloqot"ga kirishadi, fikr almashinuv jarayonini jonlantiradi va so'zni sun'iylikdan xoli qiladi. Shuning uchun, kiritma belgilar badiiy asarda nafaqat grammatik yoki sintaktik qism sifatida, balki kommunikativ (pragmatik) va estetik vosita sifatida ham ko'zga tashlanadi.

Badiiy adabiyotni tahlil qilish jarayonida kiritma belgilarni o'rganish asarning ichki semantik tuzilishini, muallifning kommunikativ rejasini va uslubiy o'ziga xosligini chuqurroq anglashga keng imkoniyat beradi. Ular matnning uzluksiz, "silliq" kechishini ta'minlaydi, kitobxonga yozuvchining ruhiy holatini, nuqtai nazarini va nutq intonatsiyasini his ettiradi. Shu asosda, o'quvchi matnni faqat kontent (mazmun) jihatdan emas, balki ma'nolar o'rtasidagi bog'lanishlar tizimi sifatida ham idrok etadi.

Demak, kiritma belgilarni o'rganish badiiy asarni talqin qilishda ikki xil yo'nalishda ahamiyatlidir: lingvistik jihatdan – ya'ni matnning tuzilishi va ma'noviy bog'lanishini tahlil qilishda; va estetik jihatdan – asarning ritmi, ohangi va uslubiy uyg'unligini ilg'ab olishda. Binobarin, ingliz badiiy matnlaridagi kiritma belgilarni tizimli o'rganish adabiy nutqning mantiqiy va his-hayajonli qatlamlarini ochib berishga, shuningdek, o'quvchining talqin qilish (interpretativ) qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Diskursiv belgilar (inglizchasi — discourse markers) — nutqiy jarayonda g'oyalar orasida mantiqiy, semantik va pragmatik aloqadorlikni o'rnatib beradigan, shuningdek, matnning uzviyligi va yaxlitligini mustahkamlovchi til vositalaridir. Ushbu vositalar grammatik jihatdan alohida turadigan bo'lsa-da, ular matnning kommunikativ oqimi, intonatsiyasi va umumiy ma'nosini tashkil etishda asosiy rol o'ynaydi. D. Schiffirin (1987) diskursiv belgilarni suhbatni boshqarishga xizmat qiluvchi va ma'no qatlamlarini bir-biriga bog'laydigan diskursiv signallarga qiyoslagan. H.P. Grice (1989) esa ularni kooperativ prinsip asosida muloqotni

uyg'unlashtiruvchi pragmatik elementlar deb ta'riflagan. Badiiy matnda diskursiv belgilar fikrlar o'rtasida silliq o'tishni ta'minlab, matnning ravonligini kuchaytiradi (U ketishni istamagandi. Biroq, uning boshqa tanlovi yo'q edi.), yozuvchining hissiy munosabatini ifodalaydi (Axir, u shunchaki bolaginada.), hamda kompozitsion tuzilmani tartibli shakllantiradi (Avvalo, u haqiqatni topishi kerak edi. So'ngra, hamma narsa o'zgarardi.). Bunday elementlar muallif uslubining o'ziga xos jihatini, qahramon nutqining individual xususiyatini va asarning kommunikativ yo'nalishini ochishda muhimlik kasb etadi. Misol uchun, Ernest Xemingueyning "Chol va dengiz" asarida qo'llanilgan "axir" (after all), "aslida" (in fact), "baribir" (anyway) kabi birliklar qahramonning ichki monologi, ruhiy holatlari va psixologik ziddiyatlarini yoritishda uslubiy funktsiyaga ega. Natijada kitobxon matnni nafaqat mazmunan, balki ruhiy va estetik jihatdan ham chuqur anglaydi. Diskursiv belgilarni tahlil qilish nafaqat nazariy lingvistika uchun, balki amaliy nuqtai nazardan ham muhimdir — bu o'quvchilarda nutqiy malaka, diskursiv tafakkur va semantik tahlil ko'nikmalarini rivojlantiradi, tarjimada ekvivalentlikni ta'minlaydi, yozma va og'zaki nutqning tabiiy kechishini oshiradi. Shuning uchun diskursiv belgilarning badiiy adabiyotdagi funktsional va stilistik tahlili zamonaviy lingvopragmatika va adabiyotshunoslikning muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ingliz badiiy adabiyotida kiritma birliklar (discourse markers) matnning semantik yaxlitligini ta'minlash, personaj nutqiga tabiiylik bag'ishlash hamda muallifning kommunikativ niyatini aniqlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ular orqali matnning ichki mantiqiy tuzilmasi shakllanadi, muallif fikr oqimi o'quvchiga izchil va tushunarli tarzda yetkaziladi. Quyidagi misollar buni yaqqol tasdiqlaydi.

Ernest Hemingway — The Old Man and the Sea

“He was comfortable but suffering, although he did not admit the suffering at all. After all, he thought, I was born to be a fisherman.”

→ Tahlil: Bu parçada after all kiritma birligi qahramonning o'z taqdiriga bo'lgan falsafiy munosabatini ifodalaydi. Birlik “aslida”, “baribir”, “axir”

ma'nolarini anglatar ekan, u qahramonning o'z azobini oqlash, hayotini tabiiy hol sifatida qabul qilish kayfiyatini kuchaytiradi. Pragmatik jihatdan bu birlik introspektiv (ichki fikrlash) jarayonni ifodalaydi va matnga emotsional chuqurlik bag'ishlaydi.

Jane Austen — *Pride and Prejudice*

“Elizabeth tried to be cheerful; in fact, she was determined to be happy.”

→ Tahlil: Bu yerda in fact birligi real holatni ta'kidlash va avvalgi fikrni kuchaytirish uchun ishlatilgan. U mantiqiy nuqtai nazardan “tasdiqlovchi” funksiyani bajaradi va personajning irodasi bilan hissiy holati o'rtasidagi uyg'unlikni ko'rsatadi. Uslubiy jihatdan esa Austen bu birlik orqali Elizabethning qat'iy xarakterini ochadi, uning ichki qarorining real kuchini urg'ulaydi.

George Orwell — 1984

“He was alone. Moreover, he was in possession of a diary — a deadly thought crime.”

→ Tahlil: Orwell matnda moreover kiritma birligini ishlatib, voqealarning dramatik intensivligini oshirgan. Birlik “bundan tashqari” ma'nosini berib, asosiy fikrga yangi, yanada xavfli fakti qo'shadi. Pragmatik jihatdan bu birlik kuchaytiruvchi vazifani bajaradi, o'quvchini muhim semantik o'tishga tayyorlaydi va voqealarning og'irligini urg'ulaydi.

Virginia Woolf — *Mrs Dalloway*

“She felt, however, that life was infinitely precious, even as it faded away.”

→ Tahlil: However birligi bu joyda qarama-qarshilikni ifodalovchi vosita sifatida ishlatilgan. U so'zlovchining murakkab hissiy holatini — qayg'u va hayotga muhabbat uyg'unligini ifodalaydi. Pragmatik nuqtai nazardan, birlik muallifning ichki monologni silliq va tabiiy tarzda o'tkazish strategiyasiga xizmat qiladi. Bu Woolfning “stream of consciousness” (ong oqimi) uslubini yanada kuchaytiradi.

Charles Dickens — *Great Expectations*

“I loved Joe perhaps more in those days than I can tell; besides, he always made me laugh.”

→ Tahlil: Bu parçada besides birligi sabab–natija munosabatini kuchaytiruvchi, lekin yumshoq ohangda ifodalovchi vosita sifatida ishlatilgan. U personajning his-tuyg'ularini mantiqiy asoslashga emas, balki samimiy dalillar orqali tasdiqlashga xizmat qiladi. Stilistik jihatdan besides Dickens uslubiga xos iliq, suhbatohang nutqni yaratadi va o'quvchiga insoniy samimiyat hissini yetkazadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, kiritma birliklar ingliz badiiy adabiyotida nafaqat grammatik bog'lovchi, balki semantik, emotsional va stilistik kuchga ega diskursiv markerlar sifatida ishlaydi. Ular yordamida muallif fikrni izchil ifodalaydi, personaj ruhiyatini chuqurroq ochadi va matnga tabiiy nutq ohangi bag'ishlaydi. Shunday qilib, kiritma birliklar badiiy adabiyotda mantiqiy izchillik, ravonlik va estetik uyg'unlikni ta'minlovchi markaziy unsurlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austen, J. *Pride and Prejudice*. – London: T. Egerton, 1813.
2. Bo'riyeva, N. G'. *Badiiy matnda pragmatik birliklarning ifodalanishi*. — Qarshi: QDTU nashriyoti, 2023.
3. Dickens, C. *Great Expectations*. – London: Chapman & Hall, 1861.
4. Gavrilenko, I. M. *Diskurs va kiritma birliklar*. — Moskva: Akademiya, 2001.
5. Grice, H. P. *Studies in the Way of Words*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. — 384 p.
6. Hemingway, E. *The Old Man and the Sea*. – New York: Charles Scribner's Sons, 1952.
7. Kojina, T. V. *Kiritma so'zlar va ularning badiiy matndagi funksiyalari*. — Moskva: Nauka, 1983.
8. Orwell, G. *1984*. – London: Secker & Warburg, 1949.
9. Schiffrin, D. *Discourse Markers*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 364 p.
10. Woolf, V. *Mrs Dalloway*. – London: Hogarth Press, 1925.